

ביאורים

בהלכה זו הרמב"ם מתמודד מול דעה נוספת השוללת את הבחירה - דעת האסטרוולוגים, 'הטיפשים הוברי השמים', בלשון הרמב"ם. הם טענו שכל פעולותיו של האדם מונחים על ידי הכוכבים והמזלות. כנגדם, הרמב"ם מביא שלוש הוכחות לכך שיש לאדם בחירה חופשית מוחלטת.

הראיה הראשונה היא שליחתם של הנביאים. הנביאים מוכיחים את עם ישראל וקוראים לו להטיב דרכיו ולא לעשות רע. אם העם מוכרח לעשות רע - אין טעם בשליחת הנביאים, שהרי אין בידי העם לשנות מה שנגזר עליו.

הראיה השנייה היא מצוות התורה. אם אין בחירה חופשית מוחלטת אין טעם לצוות על האדם לעשות מצוות ולהימנע מעברות, שהרי נגזר עליו לעשות טוב או רע.

הראיה השלישית היא קיומם של השקר והעונש. אין זה מוסרי להעניש אדם או לתת שכר לאדם שהיה מוכרח לעשות מה שעשה. השקר והעונש ניתנים רק על מעשים שנעשו בבחירה חופשית, רק כך מגיע לאדם גמול על מה שעשה.

בהקדמתו לפירושו למסכת אבות, בפרק השמיני, מוסיף הרמב"ם שהבחירה החופשית היא לא רק טענת היהדות והתורה, אלא אף פילוסופי יוון מסכימים לדעה זו. פילוסופי יוון היוו את הפסגה שאלה האדם יכול להגיע בשכלו ללא התורה והנבואה, לכן אם אף הם סוברים שיש בחירה חופשית מוחלטת זה מוכיח שגם מבחינה שכלית, ולא רק מהתורה, יש בחירה חופשית.

טענה נוספת נגד הבחירה החופשית היא דווקא טענה דתית. לא ייתכן שיש לאדם בחירה חופשית מכיוון שאז הוא יכול לעשות מעשים נגד הקב"ה, וזה בלתי אפשרי. כמו שלא ייתכן שמחשב יעשה פעולות שמתכנת המחשב לא תכנת אותן, כך האדם לא יכול לעשות פעולות נגד מי שבראו, שהוא הקב"ה. הרמב"ם דוחה טענה זאת. הוא אמנם מסכים להנחת היסוד שאי אפשר לעשות מעשים נגד רצון ה', אך מחדש שהאפשרות לעשות ככל אשר נחפוץ זהו רצון ה'! כביכול, הוא תכנת את האדם שתהיה לו בחירה חופשית ולכן גם כאשר האדם בחר לחטוא זהו רצון ה'. לא שיעשה חטא אלא שיבחר בבחירתו החופשית.

הרחבות

• האם ייתכן שהאדם ייוולד עם נטיות המכריחות אותו לחטוא?

דבר שמושה את האדם בעקר תולדתו לדרך מן הדרך. דברי הרמב"ם הללו לכאורה קשים, שהרי וודאי שישנו הבדל בין בני האדם, יש שדרכם אל הקודש קלה יותר, ויש שצריכים לעשות מאמץ גדול כדי להצליח להתעלות.

הלחם משנה הסביר את דברי הרמב"ם: "שאינן שם דבר מכריחו... או תולדתו תמשוך אותו לאותו דבר שאי אפשר לו לזוז ממנו". כלומר, כוונת הרמב"ם היא שגם אם יש לאדם נטייה לכיוון מסוים, אין דבר המכריח את האדם ללכת בדרך מסוימת.

דברים אלו מפורשים בדברי הרמב"ם עצמו: "לא יתכן שיהיה האדם בטבע, מתחילת ברייתו, בעל מעלה, ולא בעל חסרון, כמו שלא יתכן שיהיה האדם בטבע בעל מלאכה מן המלאכות המעשיות. אבל יתכן שיהיה בטבע מוכן אל מעלה או אל פחיתות, בשיהיו פעולות זו קלות עליו מפעולות זולתה... כי דבר מוסכם עליו מתורתנו ומפילוסופית יוון, כמו שאימתוהו טענות האמת, שמעשי האדם כולם מסורים אליו, אין כופה עליו בהם, ולא מושך לו מבחוץ בשום פנים, שיטהו אל מעלה או פחיתות; אלא אם כן תהיה הכנה מיוזגית בלבד, כמו שבארנו, שיקל בגללה דבר או יקשה, אבל שיהיה או ימנע - אין בשום פנים" [שמונה פרקים לרמב"ם פרק ח].

שאלות לדיון

א. האם הבחירה של האדם משפיעה על האלוה בעצמו? על מה היא כן משפיעה?

ב. הרמב"ם כותב שאין מה שמושך את האדם בעיקר בריאתו לדעה או מעשה שלילי, אלא הבחירה מוחלטת. לדבריו, כיצד נסביר את העובדה שיש אנשים עם נטיות חזקות לדברים רעים (כעס, גאווה וכו'), ויש כאלו שאין להם נטיות כאלו?

1ד אלו הנה האל גוזר על האדם להיות צדיק או רשע, או אלו הנה שם דבר שמושה את האדם בעקר תולדתו לדרך מן הדרך, או למדע מן המדעות, או לדעה מן הדעות, או למעשה מן המעשים, כמו שבודים מלפנים הטפשים הוברי שמים - היא הנה מצוה לנו על ידי הנביאים 'עשה פה', 'אל תעשה פה', 'הטיבו דרכיכם', 'אל תלכו אחרי רשעכם', והוא מתחלת בריתו פבר נגזר עליו, או תולדתו תמשה אותו לדבר שאי אפשר לו לזוז ממנו? ומה מקום הנה לכל התורה פלה? ובאי זה דין ואי זה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק? "השפט פל הארץ לא יעשה משפט" (בראשית יח, כה).

2ד ואל תתמה ותאמר: היא הנה האדם עושה פל מה שיהפץ, והיה מעשיו מסורים לו? וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ובלא חפצו, והכתוב אומר: "כל אשר חפץ יי עשה בשמים ובארץ" (תהילים קלח, ו) - דע שהכל בחפצו יעשה, ואף על פי שמעשינו מסורים לנו.

3ד כיצד? פשם שחפץ היוצר להיות האש והרוח עולין למעלה, והמים והארץ יורדין למטה, והגלגל סובב בעגול, וכן שאר בריות העולם להיות מנהגן שחפץ בו - ככה חפץ להיות האדם רשונתו ביזו וכל מעשיו מסורים לו, ולא יהיה לו לא כופה ולא מושף, אלא הוא מעצמו ובידעתו שנתן לו האל עושה פל שהאדם יכול לעשות.

4ד לפיכך דנין אותו לפי מעשיו: אם עשה טובה - מטיבין לו; ואם עשה רעה - מרעין לו. הוא שהנביא אומר: "מנדכם היתה זאת לכם" (מלאכי א, ט; ושם בלא ילכם), "גם הנה פחרו בדרךיהם" (ישעיה סו, א). ובענין זה אומר שלמה: "שמח בחור בילדותיה... ודע פי על כל אלה ביאף האלהים במשפט" (קהלת יא, ט), כלומר: דע שיש בידך כח לעשות, ועתיד אתה לתן את הדין.

היה שם - היה המילה 'שם' על פי הערבית. שמוביל בכפיה. בעקר תולדתו - מטבעו המולד. מדע - ידיעה. דעה - כמבואר לעיל ב. בודים - ממצאים דברי שקר. הוברי שמים - אסטרוולוגים, הסבורים שמצב הכוכבים קובע את מהלך חייו של האדם (ליחסו של רבנו לאסטרוולוגיה ראה עבודה זה, סוף פרק יא). חפצו - רצונו. היוצר - הקב"ה. והגלגל - לפי מושגי האסטרונומיה העתיקה, גרם שמימי שקוף המניע את מערכת השמים (ראה יסודי התורה ג, א).

